

KINGA KIMIC*

NEGATYWNE SKUTKI ADAPTACJI PARKU REZYDENCJONALNEGO BRACI BRIGGS W MARKACH NA OBIEKT OGÓLNODOSTĘPNY

NEGATIVE RESULTS OF ADAPTATION OF BRIGGS BROTHERS RESIDENTIAL GARDEN IN MARKI TO PUBLIC PARK

Streszczenie

Przemiany struktury społecznej miast w końcu XIX wieku, narastanie potrzeb w zakresie wypoczynku i kontaktu z przyrodą oraz służących przeciwdziałaniu negatywnym skutkom powszechnej industrializacji sprawiły, iż wiele ogrodów rezydencjonalnych przekształcono w kolejnych dekadach XX wieku w parki publiczne. Jednym z przykładów działań podjętych w tym zakresie jest tworzenie od 1883 roku jako założenie rezydencjonalne park Braci Briggs w Markach towarzyszący kompleksowi fabrycznemu, a przekazany do użytku publicznego w 2 poł. XX wieku. Negatywne przekształcenia, rozpoznane w kompozycji tego obiektu po zmianie funkcji w znacznym stopniu powielają te charakterystyczne dla typowych parków tworzonych w XIX wieku, z pierwotnego założenia jako publiczne. Ich zakres jest uwarunkowany zarówno zmianą własności, zmianą podstawowej funkcji, jak i brakiem kompleksowego podejścia na etapie adaptacji do nowych uwarunkowań. Negatywne skutki przekształceń parku rezydencjonalnego w Markach na obiekt ogólnodostępny obejmują: zmniejszenie powierzchni parku i zmiany w zagospodarowaniu, odcięcie powiązań przestrzenno-funkcjonalnych z dawną budowlą mieszkalną, brak czytelności w układzie i wielkości wnętrza ogrodowych, układzie drogowym, układzie i strukturze roślinności, powiązaniach widokowych, a także braku oryginalnych elementów małej architektury i wyposażenia.

Słowa kluczowe: negatywne zmiany, park rezydencjonalny, park publiczny, park Braci Briggs, Marki

Abstract

The changes of communities living in towns of 19th century, increase of social recreation's needs, willing to contact with the nature and counteraction results of industrialization have

* Dr inż. arch. kraj. Kinga Kimic, Katedra Architektury Krajobrazu, Wydział Ogrodnictwa, Biotechnologii i Architektury Krajobrazu, SGGW w Warszawie.

been the reasons of many residential gardens' transformation into public parks. The Briggs' brothers park in Marki laid out since 1883 as residential is one of that examples. Created as a part of industrial urban complex were opened to the public in 2nd part of 20th century. Negative changes of that park's composition following process of its transformation are similar to changes characteristic for typical parks laid primarily out as public. Their scope based on changes of its ownership, main functions, but also on incomplete adaptation's processes. The results of negative changes concerned: reduction of park area and modification of their arrangement, separation of functional and spatial relations between park and palace, destruction of park's interiors layout and size, roads and plants structures and arrangement, lack of original architectural elements and equipment.

Keywords: negative changes, residential park, public park, Briggs' Brothers park, Marki

1. Wstęp

Rozwój cywilizacyjny postępujący w końcu XIX wieku i kontynuowany w wieku XX ściśle wiązał się z przekształceniami struktur społeczności miejskiej. Tworzone do tego czasu liczne rezydencjonalne ogrody i parki zaczęły ustępować miejsca tym dostępnym dla wszystkich, a ich dotychczasowa ranga i udział w kształtowaniu krajobrazu miejskiego zaczęły stopniowo schodzić na dalszy plan. Znaczące miejsce w strukturze urbanistycznej miast zajęły nowo kreowane publiczne tereny zieleni – niewielkie skwery, reprezentacyjne promenady obsadzone rzędami drzew oraz rozległe nowoczesne parki otwarte dla wszystkich i umożliwiające wypoczynek w przyjaznym człowiekowi przyrodniczym otoczeniu. Funkcje te, stopniowo od wieku XVIII, przejmowały również ogrody królewskie i rezydencjonalne przekazywane początkowo sporadycznie, a dopiero później na stałe do użytku publicznego. Jednak przełom wieków XIX i XX to okres nasilenia tych zmian. Dalsze istnienie wielu parków rezydencjonalnych, tworzonych w poprzednich wiekach, uwarunkowane było w wielu przypadkach ich pełną adaptacją do nowych funkcji, a proces przekazywania tych obiektów społeczności miejskiej wiązał się z przeprowadzeniem szeregu zmian, niepozostających bez wpływu na ich strukturę przestrzenną.

Skutki sprostania potrzebom i oczekiwaniom licznego grona użytkowników, w przypadku wielu tego rodzaju obiektów, mają swą kontynuację obecnie. Zakres wprowadzanych zmian lub ich brak wiąże się niestety często z odejściem od pierwotnych wartości, które dawniej reprezentowały te rezydencjonalne założenia ogrodowe. W kompozycji niektórych z nich, przekształconych w parki publiczne, możemy doszukać się znikomej liczby cech wykazujących związek z układami stworzonymi i dobrze funkcjonującymi w okresie ich świetności. Przykładem takiego obiektu jest park Braci Briggs w Markach, w którego przestrzeni i programie inicjowane są obecnie działania rewitalizacyjne.

2. Zakres opracowania, stan badań, metody badawcze

Problematyka niniejszego opracowania porusza zagadnienia funkcjonowania rezydencjonalnych parków historycznych tworzonych w XIX wieku i przekształconych w obiekty publiczne stanowiące jeden z ważnych elementów współczesnej struktury miast. Obejmuje rozpoznanie negatywnych przekształceń w zakresie ich kompozycji i funkcjonowania jako następstwa zmian własnościowych i udostępnienia szerokiemu gronu użytkowników, mających miejsce w XX wieku, głównie w jego 2 połowie. Przykładem obiektu rezydencjonalnego o takiej historii jest park Braci Briggs w Markach. Pierwotnie powstał on jako otoczenie prywatnej siedziby mieszkalnej, której budowę rozpoczęto w 1883 roku w obrębie kompleksu fabrycznego, a obecnie funkcjonuje jako park miejski.

Park Braci Briggs jest obiektem, dla którego nie wykonano dotychczas opracowań opartych na szczegółowych analizach uwarunkowań historycznych, a przekształcenia dokonywane na przestrzeni wielu lat, zwłaszcza w XX wieku, nie zostały udokumentowane. Kwerenda materiałów archiwalnych wykazała, że nie zachowały się żadne historyczne materiały kartograficzne ani opisowe zawierające dane o parku, w tym o jego kompozycji. Pojedyncze zdawkowe wzmianki na temat istnienia parku odnaleziono w nielicznych publikacjach z końca XIX i przełomu XX wieku, ale większość informacji dotyczy głównie fabryki braci Briggs i rozwoju przemysłu w Markach¹. Nieliczne pozycje wydane w 2 poł. XX wieku stanowią rozwinięcie informacji o rozwoju i przemianach własności braci Briggs, a wzmianki o parku i wzniesionym w nim pałacyku pojawiają się w nich sporadycznie². W latach 2010–2013 przeprowadzono badania służące rozpoznaniu i ocenie stanu przetrwania parku Braci Briggs³. Podstawą do ich przeprowadzenia była wykonana inwentaryzacja szaty roślinnej, na podstawie której opracowano analizę struktury wiekowej drzewostanu. Pozwoliła ona na wskazanie w obrębie parku pozostałości osi kompozycyjnych, częściowo popartych zachowanymi elementami dawnych układów alejowych, a także wyodrębnienie części z dawnych wnętrz parkowych. W odniesieniu do stanu

¹ J.J. Starożyk, *Nowa fabryka sukna i kortów pod Warszawą*, Tygodnik Ilustrowany, 37/1883; F. Koszutski, *Nasz przemysł wielki na początku XX stulecia. Obraz statystyczno-ekonomiczny*, Warszawa 1905; M. Barciński, *Przemysł włókienniczy w procesie zespalandia się polskiego gospodarstwa narodowego*, Przemysł i Handel, 1918–1928, Warszawa 1928.

² S. Łoza, *Słownik architektów i budowniczych Polaków oraz cudzoziemców w Polsce pracujących*, Warszawa 1954; W. Puś, *Przemysł włókienniczy w Królestwie Polskim w latach 1870–1900*, Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Łódzkiego, seria I, nr 5, Łódź 1976; E. Wartalska, *Marki. Fabryka wraz z osiedlem przyfabrycznym*, Dokumentacja historyczno-urbanistyczna wykonana na zlecenie Stołecznej Pracowni Dokumentacji Dóbr Kultury, nr inw. N176B, Archiwum Zakładowe Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Warszawie, Warszawa 1985; Paciorek Z., *Marki – dzieje, tradycja, kultura*, Wyd. POKZAL, Marki 2004.

³ A. Woźniak, K. Kimic, *Koncepcja rewaloryzacji i adaptacji Parku Miejskiego w Markach*, Opracowanie badawczo-projektowe wykonane na zlecenie Wydziału Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej Urzędu Miasta Marki, Warszawa 2013.

istniejącego analizy objęły także m.in. rozpoznanie układu drogowego i powiązań widokowych.

Zakres niniejszego opracowania nawiązuje także bezpośrednio do przeprowadzonych w latach 1998–2003 badań nad przekształceniami dotyczącymi kompozycji parków utworzonych z pierwotnego założenia jako publiczne⁴. Mimo różnic uwarunkowanych przyczynami powstania tych dwóch grup obiektów i odmiennego ich funkcjonowania w wersji pierwotnej – parku będącego początkowo własnością prywatną oraz parków pozostających od czasu powstania założeniami ogólnodostępnymi – na etapie prowadzonych analiz rozpoznano wiele podobieństw. Dotyczą one zakresu przekształceń kompozycji, które w obu przypadkach, zarówno parku Braci Briggs w Markach, jak i parków publicznych tworzonych w XIX wieku, ocenione zostały jako negatywne w skutkach i zdecydowały o obniżeniu wartości tych obiektów w ujęciu historycznym.

3. Historia fabryki braci Briggs i parku

Historia powstania parku rezydencjonalnego założonego w otoczeniu pałacyku w Markach ściśle powiązana jest z rokiem 1883 i budową fabryki przędzalniczej. Angielscy przemysłowcy: Edward, Alfred i John Briggs wraz ze współnikiem Ernestem Posseltem założyli w tym mieście firmę pod nazwą „Briggs, Posselt & K.”⁵. Stanowiła ona oddział rodzinnego zakładu, którego główna siedziba o nazwie „Bri-gella” powstała w Bradford koło Manchesteru. Położenie w Markach, zlokalizowanych niedaleko Warszawy, przy drodze głównej prowadzącej na wschód (tereny te, będące w owym czasie w granicach Królestwa Kongresowego, pozostawały w pełnej zależności od Rosji) oraz sąsiedztwo niewielkiej rzeki Długiej sprawiły, że lokalizacja ta sprzyjała rozwojowi branży przędzalniczej⁶. Wykupione od spółki „Folwark i cegielnie wójtostwa Marki” grunty o powierzchni 46 ha posłużyły pod budowę fabryki. Projektantem obiektów i jednocześnie kierownikiem prac był Edward Lilpop. Równoległe z zabudowaniami fabrycznymi i towarzyszącej im osadzie robotniczej zainicjowano wzniesienie siedziby braci Briggs. Stanowił ją pałacyk z białej cegły, budowany przez kilka lat począwszy od 1884 roku, a zaprojektowany przez Antoniego Beilla⁷ w stylu eklektycznym nawiązującym do angielskiej architektury kolo-

⁴ K. Kimic, *Wartości parków publicznych XIX wieku*, mps pracy doktorskiej wykonanej pod kierunkiem prof. dra hab. E. Bartmana, Katedra Architektury Krajobrazu WOIAK SGGW, Warszawa 2003; K. Kimic, *Stan zachowania i użytkowanie polskich parków publicznych XIX wieku*, [w:] *Przyroda i miasto*, t. VIII, red. J. Rylke, Wyd. SGGW, Warszawa 2006, s. 39-50.

⁵ E. Posselt bardzo szybko wycofał się ze spółki, nastąpiło to prawdopodobnie już w latach 80. XIX wieku. W. Puś, *Przemysł włókienniczy w Królestwie Polskim w latach 1870–1900*, Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Łódzkiego, seria I, nr 5, Łódź 1976, s. 18.

⁶ E. Wartalska, *Marki...*, *op. cit.*, s. 653.

⁷ S. Łoza, *op. cit.*, s. 24.

nialnej. W jego otoczeniu wydzielono teren pod założenie parku, który zrealizowano w stylu krajobrazowym⁸, charakterystycznym dla sztuki ogrodowej tego okresu.

Na początku 1884 roku zabudowania fabryczne ostatecznie wykończono i rozpoczęto produkcję – początkowo nastawioną głównie na rynek rosyjski. Przedsiębiorstwo i jego ranga, zarówno w końcu XIX wieku, jak i z dzisiejszego punktu widzenia, oceniane są jako niezwykle cenne. Fabryka była „jedynym, nie tylko na terenie Królestwa Polskiego, ale i całego Imperium Rosyjskiego, zakładem obejmującym pełny cykl produkcyjny metodą angielską. W skali europejskiej przędzalnia marecka miała być drugim po fabryce w Bradford zakładem tego typu”⁹. Stosowano tu wszelkie nowoczesne rozwiązania ułatwiające proces produkcji i ograniczające degradację środowiska¹⁰. W 1899 roku staraniem lokalnych przedsiębiorców, w tym braci Briggs, powstała kolej Marecka z bocznicą na terenie fabryki. Dzięki temu dowóz surowców i wywóz wyprodukowanej przędzy postępowały znacznie sprawniej, co przyczyniło się jednocześnie do dynamicznego rozwoju gospodarczego miasta¹¹.

Podstawą produkcji realizowanej w fabryce była wełna czesankowa i nici do wyrobu tkanin. Z roku na rok wzrastała liczba zatrudnionych¹², przez co Marki – z niewielkiej podwarszawskiej wioski – przekształciły się szybko w tętniącą życiem fabryczną osadę i jeden z najpotężniejszych ośrodków przemysłowych w Królestwie Polskim. Bracia Briggs świadomie uczestniczyli w życiu mieszkańców, wspierając różne inicjatywy społeczne¹³. Równoległe z budową hal fabrycznych powstawało osiedle robotnicze. Mimo braku kanalizacji osiedle było jak na owe czasy nowoczesne, a przy każdym domu mieszkańcy mieli możliwość założenia ogródka warzywno-kwiatowego. Osiedle zostało niemal kompletnie wyposażone; posiadało własny plac targowy, sklepy, aptekę, a nawet szkołę elementarną. Przy rzece założono ochronkę dla dzieci, funkcjonował także przytułek dla osób starszych i niedołączonych oraz mały szpital z praktyką lekarską¹⁴. Cały kompleks – siedziba mieszkalna otoczona krajobrazowym parkiem, zabudowaniami fabrycznymi wraz z towarzyszącą im infrastrukturą techniczną i komunikacyjną, a także osiedle robotnicze – stanowił rozpoznawalną w przestrzeni miejskiej kompleksowo zaprojektowaną i zrealizowaną strukturę urbanistyczną.

⁸ Z. Paciorek, *op. cit.*, s. 62.

⁹ E. Wartalska, *Fabryka...*, *op. cit.*, s. 653.

¹⁰ Założona w 1893 r. elektrownia przemysłowa była pierwszą na Mazowszu i jedną z najbardziej nowoczesnych w Królestwie Polskim. Tu także zastosowano system automatycznej ochrony przeciwpożarowej i powołano straż ogniową. Wodę wykorzystywaną do produkcji czerpano z rzeki Długiej, a ta, która do niej powracała po procesie produkcji najpierw przechodziła przez oczyszczalnię mechaniczną i częściowo chemiczną nie powodując zanieczyszczeń. Z. Paciorek, *op. cit.*, s. 62.

¹¹ *Ibidem*.

¹² W pierwszym roku istnienia fabryki pracowało w niej ok. 600 osób, w 1886 r. już 1115, a rekordowa liczba zatrudnionych padła w 1893 r. i wyniosła 1752 osoby. E. Wartalska, *Fabryka...*, *op. cit.*, s. 653, Z. Paciorek, *op. cit.*, s. 66.

¹³ J.J. Starożyk, *op. cit.*, s. 165.

¹⁴ Z. Paciorek, *op. cit.*, s. 68.

Na przełomie XIX i XX wieku w parku nastąpiły niewielkie zmiany. Obok istniejącej rezydencji Briggsów wystawiono drewnianą willę – dom w stylu szwajcarskim. Stanowił on odważny obiekt architektoniczny, który zamieszkiwała rodzina Whiteheadów – późniejszych spadkobierców majątku. Budynek pomalowany na biało harmonizował wizualnie z pałacykiem i komponował się z tłem tworzonym przez zielen otaczającego drzewostanu parkowego. Budynek ten niestety nie przetrwał działań II wojny światowej i nie został już nigdy odbudowany¹⁵.

W czasie I wojny światowej obniżono produkcję realizowaną w fabryce, do czego przyczyniły się także wydarzenia 1917 roku i zablokowanie rosyjskich rynków zbytu. W czasie Bitwy Warszawskiej w sierpniu 1920 roku w zabudowaniach fabrycznych oraz na terenie parku stacjonowali żołnierze polscy, którzy z Marek udawali się na pobliski front. W pałacyku Briggsów znajdowała się wówczas siedziba polskiego dowództwa¹⁶.

W okresie międzywojennym, po śmierci w 1925 roku ostatniego z braci Briggs – Alfreda, fabrykę odziedziczył Karol Whitehead, dotychczasowy prokurent. W tym czasie pozycja fabryki na rynku przemysłowym była bardzo słaba. Podczas II wojny światowej Niemcy wstrzymali produkcję, urządzając w halach skład broni i amunicji. Bombardowania przyniosły znaczne zniszczenia większości obiektów. Do naszych czasów przetrwały jedynie kotłownia, turbinownia i komin. Natomiast zabudowania osiedla robotniczego i sam pałacyk na terenie parku praktycznie nie ucierpiały. Po zakończeniu wojny nastąpił okres destrukcji fabryki, w 1950 roku rozebrano bocznice kolejową. W opuszczonych budynkach mieściły się magazyny i zakład stolarski, w latach 90. XX wieku miało tu siedzibę Miejskie Przedsiębiorstwo Gospodarki Odpadami.

Pałacyk Briggsów do 1977 roku wynajmowała od właścicieli Szkoła Kinoooperatorów, a następnie placówki edukacyjne, w tym Zespół Szkół nr 1 im. Jana Pawła II w Markach, który dzierżawi go do dziś. W tym czasie budynek zyskał nowe, prawe skrzydło, zbudowano boisko i wraz z fragmentem terenu od strony południowej obszar ten został odseparowany od części parkowej ogrodzeniem. Pozostała część dawnego parku rezydencjonalnego do dziś funkcjonuje jako publiczny teren zieleni.

W 2000 roku zabudowania fabryczne zamknięto i zaczęły one popadać w ruinę. W 2007 roku miasto Marki odkupiło teren przemysłowy wraz z pałacykiem Briggsów, parkiem oraz osiedlem, jednocześnie przejmując zarząd nad tym majątkiem. Wówczas powstał pomysł, by w zabudowaniach dawnej fabryki stworzyć ośrodek kulturalno-widowiskowy, a pałacyk przekształcić w centrum konferencyjne. Działania rewitalizacyjne dawnego majątku Briggsów prowadzone są stopniowo do dziś, pierwszym etapem jest adaptacja parku¹⁷.

¹⁵ *Ibidem*, s. 70.

¹⁶ B. Waligóra, *Bój na przedmieściach Warszawy w sierpniu 1920 r.*, Warszawa 1934, s. 39.

¹⁷ Z. Paciorek, *op. cit.*, s. 70.

4. Uwarunkowania formalne

Park miejski wraz z pozostałymi elementami terenu fabryki braci Briggs położony jest w centralnej części Marek, w sąsiedztwie wielu ważnych w skali miasta obiektów. Lokalizacja ta w znaczący sposób wpływa na dzisiejsze funkcjonowanie i stopień użytkowania parku, m.in. poprzez jego dostępność dla szerokiego grona użytkowników. Cały kompleks pofabryczny zawarty jest w obrębie: ul. Piłsudskiego od północnego zachodu, ul. Braci Briggsów od południowego zachodu, rzeki Długiej od północnego wschodu oraz prywatnych działek o zabudowie mieszkaniowej jednorodzinnej od południowego wschodu. Zajmuje obszar 5,3 ha (il. 1), w tym obszar historycznego parku otaczającego siedzibę mieszkalną braci Briggs pozostaje dziś w granicach objętych ochroną konserwatorską, zgodnie z wpisem oznaczonym jako 1208 nr 363 i zajmuje powierzchnię ok. 3,5 ha. W rejestrze zabytków figuruje także pałacyk – wpis z dnia 16 grudnia 1982 r., nr 1208, a ochroną konserwatorską planowane jest objęcie zespołu zabudowań pofabrycznych wraz z układem urbanistycznym centrum miasta. W parku znajduje się dziesięć pomników przyrody. Tę formę ochrony

Il. 1. Położenie parku w relacji do wybranych elementów terenu pofabrycznego – stan obecny: A) park, B) pałac Briggsów wydzielony z parku, C) zabudowania pofabryczne ogrodzone murem. Opracowanie K. Kimic

Ill. 1. Localization of park with relation to selected spatial elements of postindustrial urban structure – present situation: A) park, B) Briggs' palace separated from park, C) postindustrial buildings enclosed by wall. Edited by K. Kimic

uwzględniono w zapisach miejscowego planu oraz przeznaczenie parku jako terenu zieleni urządzonej bądź naturalnej¹⁸.

Park i jego otoczenie znajdują się w granicach Obszaru nr 1 wchodzącego w zakres terenów wytyczonych do działań rewitalizacyjnych w ramach Lokalnego Programu Rewitalizacji miasta Marki na lata 2005–2013, gdzie ożywienie społeczne i gospodarcze miasta oraz zwiększenia potencjału turystycznego i kulturalnego tych terenów obejmuje m.in. wykorzystanie walorów historycznych, architektonicznych i przyrodniczych¹⁹.

5. Park – negatywne przekształcenia

W ramach podjętych badań przeprowadzono analizy odnoszące się do szeregu uwarunkowań. Objęły one analizy historyczne w relacji do chwili obecnej służące określeniu kierunków i zakresu przemian parku w odniesieniu do relacji z otoczeniem, zagospodarowania terenu, uwarunkowań funkcjonalno-przestrzennych i kompozycji.

Ocena stanu przetrwania parku, zwłaszcza w odniesieniu do jego cech kompozycji, jest obecnie niezwykle trudna. Wynika to z faktu, że do dziś nie zachowały się żadne materiały opisowe i kartograficzne będące świadectwem pierwotnego projektu parku lub przemian następujących w kolejnych latach po jego założeniu, brak także historycznej dokumentacji fotograficznej terenu parku. Materiał pomocniczy stanowią jedynie zdjęcia obiektów architektonicznych. Nie przeprowadzono również szczegółowych badań archeologicznych, które mogłyby odkryć przynajmniej ślady dawnego układu dróg parkowych. Z rozpoznanych elementów kompozycji, nawiązujących do krajobrazowego rozplanowania parku, zachowały się nieliczne, a na tym polu bardzo cenna jest przeprowadzona analiza dendrochronologiczna drzewostanu, wskazująca drzewa i grupy drzew, których wiek sugeruje związek z okresem powstania lub adaptacji do układu przestrzennego tego obiektu w czasie jego powstania²⁰.

¹⁸ Zapisy MPZP mówią, iż ustalone jest „zagospodarowanie terenu w postaci zieleni urządzonej bądź naturalnej z dopuszczeniem zalesień; ustala się adaptację zieleni istniejącej, w szczególności zadrzewień i zakrzewień (a wzdłuż granicy rzeki Długiej przeznaczenie podstawowe stanowi zieleń izolacyjna). (Jako przeznaczenie podstawowe zaplanowano) drugorzędny układ drogowy; niekubaturowe urządzenia sportu i rekreacji.” *Miejscowy Plan Zagospodarowania Przestrzennego Marki II* Uchwała Nr XXXV/404/2002 Rady Miasta Marki z dnia 24 kwietnia 2002 r. w sprawie miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego miasta Marki II; http://bip.marki.pl/pl/bip/uchwaly/2002_rok/uchwala_404_2002 (dostęp: 15.06.2010).

¹⁹ Obszar ten obejmuje teren na południe od rzeki Długiej, a pozostałe granice obszaru będą: prawą stroną ulicą Piłsudskiego, ulicami: Kościuszki, Skargi, Barską, Słowackiego, Jasną, Malinową, Braci Briggsów (do ul. Lotników). *Lokalny Program Rewitalizacji miasta Marki na lata 2005–2013*, http://bip.marki.pl/pl/bip/px_0150_2009_270.pdf (dostęp: 15.06.2010).

²⁰ A. Woźniak, K. Kimic, *op. cit.*

Negatywne przekształcenia, rozpoznane w kompozycji parku Braci Briggs w Markach, odnoszą się do następującego zakresu:

1. Zmiana powierzchni parku:
 - zmiana granic terenu dokonana poprzez zmniejszenie powierzchni parku – odcięcie fragmentu po drugiej stronie rzeki Długiej (strona północna) powiązane ze zmianą przeznaczenia (zabudowa mieszkaniowa jednorodzinna; pas gruntu bezpośrednio przylegający do rzeki to nieużytki);
 - zmniejszenie powierzchni parku na rzecz ul. Piłsudskiego (drogi krajowej nr 8) biegnącej wzdłuż granicy północno-zachodniej.
2. Zmiana podziału przestrzennego i funkcjonalnego parku:
 - odseparowanie przestrzenne, funkcjonalne i wizualne poszczególnych fragmentów parku – wygrodzenie bezpośredniego otoczenia pałacyku (część południowo-zachodnia z dawnym podjazdem i sąsiadująca z terenem fabryki) na potrzeby placówki szkolnej; zmiana funkcji i forma zagospodarowania (budowa boisk sportowych) stanowi dostosowanie terenu wyłącznie do potrzeb użytkowników szkoły, wpływa na brak spójności programowej kompleksu i nie posiada uzasadnienia kompozycyjnego;
 - likwidacja części gospodarczej (sadu) zlokalizowanego historycznie w części wschodniej i niewykorzystanie potencjału miejsca do wprowadzenia nowych funkcji;
 - zanik kontynuacji w zakresie powiązań kompozycyjnych z terenem fabryki, bezpośrednio przylegającym do parku, które powielają proporcje w urbanistycznym wymiarze kształtowania całego kompleksu fabrycznego, a nie są dziś czytelne w przestrzeni parku.
3. Zmiana przeznaczenia budynków:
 - ograniczenie adaptacji historycznego budynku mieszkalnego do roli obiektu dostępnego do użytku wyłącznie dla określonej grupy osób, a nie całej społeczności miejskiej; podejście to stanowi formę ograniczenia roli i zaprzeczenie idei przekształcenia kompleksu parkowego w obiekt ogólnodostępny, historycznie stanowiący ściśle powiązany kompleks parkowo-pałacowy i całość w ujęciu przestrzenno-funkcjonalnym (il. 2).
4. Zmiany w obrębie układu dróg:
 - zmiana liczby i lokalizacji wejść na teren parku, w tym otwarcie i umożliwienie przechodzenia na jego teren na długich odcinkach od strony północno-zachodniej i w południowo-wschodnim narożniku;
 - brak powiązań z dominantą przestrzenną – dawnym budynkiem mieszkalnym;
 - brak czytelności i hierarchii układu drogowego charakterystycznego dla rozwiązań krajobrazowych;
 - zmiana przebiegu w zakresie historycznego układu dróg wewnątrz parku – mimo braku materiałów kartograficznych dokumentujących kolejne okresy istnienia parku należy przyjąć, iż obecny układ drogowy w znacznym zakresie stanowi efekt współczesnego użytkowania (il. 3), w tym uwarunkowany jest

Il. 2. Pałac Briggsów wraz z bezpośrednim otoczeniem odseparowany od parku ogrodzeniem – teren szkoły niedostępny dla użytkowników parku. Fot. K. Kimic, 2014

Ill. 2. Briggs' palace and its surroundings separated from park by enclosure – school area inaccessible for park's users. Photo by K. Kimic, 2014

Il. 3. Stare drzewa – pomniki przyrody – elementy wrastające w aleję parkową. Fot. K. Kimic, 2014

Ill. 3. Old trees – monuments of nature – elements ingrown in park alley. Photo by K. Kimic, 2014

- tworzeniem przedeptów przecinających teren (drogi o charakterze tranzytowym) i brakiem jasno ukierunkowanych wejść.
5. Zmiany w obrębie układu i struktur roślinnych:
 - brak czytelności podstawowych elementów układu i struktury roślinności (syngielton, grupa, masyw, aleja) skutkujący brakiem czytelności wewnątrz parkowych (il. 4) oraz powiązań widokowych wewnętrznych i zewnętrznych, charakterystycznych dla rozwiązań krajobrazowych, a powodowany przez niekontrolowany rozwój samosiewów, brak wystarczających zabiegów pielęgnacyjnych, rozwój gatunków niepożądanych i in. (mający miejsce po zakończeniu II wojny światowej);
 - ubożenie składu gatunkowego roślin – zanik warstwy komponowanych krzewów i form kwiatowych, roślinności przywodnej, brak wymiany i dosadzeń w odniesieniu do wypadających egzemplarzy starodrzewu, dopuszczenie do rozwoju monokultur gatunkowych.
 6. Zmiany w obrębie układu i funkcjonowania elementów wodnych:
 - zawężenie koryta rzeki i odseparowanie od niej parku (il. 5) uwarunkowane zmianą stosunków wodnych terenu oraz koniecznością wprowadzenia zabezpieczeń przeciwpowodziowych, w tym regulacji (wały);
 - ograniczenie dostępu do rzeki i jej drugiego brzegu – likwidacja mostków parkowych i towarzyszących rzece miejsc wypoczynku.

Il. 4. Drzewostan parkowy zdominowany przez samosiew powodujący zanik dawnych wewnątrz parkowych. Fot. K. Kimic, 2014

Ill. 4. Park dominated by self-sown trees – illegible layout of former park interiors. Photo by K. Kimic, 2014

II. 5. Rzeka Długa – obecnie północno-wschodnia granica parku; element niezwiązany kompozycyjnie z parkiem. Fot. K. Kimic, 2014

III. 5. The Długa river – present north-east border of park; element separated from park's composition. Photo by K. Kimic, 2014

7. Zmiany w zakresie wyposażenia:

- rezygnacja z ogrodzeń;
- brak historycznych elementów wyposażenia – nie przetrwały do dziś i nie zostały również odtworzone;
- wprowadzanie elementów współczesnych (ławki, elementy oświetlenia, kosze na śmieci, tablice informacyjne) nie nawiązujących charakterem i formą do wzorców historycznych.

6. Podsumowanie

Negatywne przekształcenia kompozycji rozpoznane w kompozycji parku Braci Briggs w Markach wynikają przede wszystkim ze zmiany własności obiektu (2 poł. XX wieku) i ze zmiany jego wiodącej funkcji (z parku rezydencjonalnego na publiczny). To one były bezpośrednią przyczyną obecnego stanu parku, który dziś jedynie w niewielkim stopniu przypomina założenie krajobrazowe o określonej hierarchii dróg, układzie wnętrza parkowych i charakterystycznej, złożonej strukturze roślinnej tworzącej unikalny krajobraz w strukturze miejskiej.

Wiele spośród ww. negatywnych zmian rozpoznanych w kompozycji obiektu powtarza te charakterystyczne dla większości parków tworzonych z pierwotnego założenia jako publiczne. Dotyczy to braku czytelności w układzie i wielkości wnętrza ogrodowych, układzie drogowym, układzie i strukturze roślinności, powiązaniach

widokowych, a także braku oryginalnych elementów małej architektury i wyposażenia. Jednak ze względu na to, że park Braci Briggs w Markach powstał jako obiekt rezydencjonalny, a dopiero z biegiem czasu został przekształcony w obiekt ogólnodostępny, zakres i intensywność przekształceń na etapie adaptacji do nowych funkcji okazały się znacznie bardziej ingerujące w jego zabytkową strukturę i jego relacje z otoczeniem niż w przypadku przemian typowych parków publicznych pochodzących z XIX wieku. Większość zmian ma niestety charakter nieodwracalny, a wymienić tu należy przede wszystkim zmniejszenie powierzchni parku – odcięcie fragmentów terenu i zmianę ich zagospodarowania, a także odcięcie funkcjonalne i zanik relacji w zakresie powiązań kompozycyjnych z dawną budowlą mieszkalną, co nie powinno mieć miejsca przy właściwej kompleksowej adaptacji obiektu. Zwłaszcza relacje przestrzenne z budowlą powinny zostać bezwzględnie odtworzone.

Negatywne zmiany, nawarstwiające się w kolejnych latach, głównie od 2 poł. XX wieku, oraz brak materiałów archiwalnych dokumentujących rozwój i kolejne przemiany parku wpłynęły destrukcyjnie na dzisiejszy jego obraz. Powodują one, że osiągnięcia epok poprzednich są w nim niemal niemożliwe do odtworzenia na polu badawczym, a tym samym do przywrócenia w rzeczywistości. Właściwym kierunkiem działań, służącym utrzymaniu i adaptacji parku do dzisiejszych potrzeb użytkowników, powinna być rekompozycja stanowiąca interpretację cech charakterystycznych dla tendencji stylowych kształtowania obiektów krajobrazowych 2 poł. XIX wieku.

Zagrożeniem dla utrzymania tego obiektu w wymiarze szerszym, wykraczającym poza granice samego parku, jest także brak objęcia ochroną całego kompleksu pofabrycznego. Do rejestru zabytków wpisane są park i pałacyk, pozostałe nieliczne zachowane obiekty dawnej fabryki czekają na objęcie ochroną (ale też zainicjowanie nowych funkcji), podobnie jak układ urbanistyczny miasta obejmujący część centralną z obszarem pofabrycznym. A przecież już w XIX wieku kompleks ten przez wiele lat pełnił rolę wizytówki miasta, wpisując się na trwałe w jego urbanistyczną strukturę i warunkując jego rozwój gospodarczy. Podejście kompleksowe na etapie ochrony zastanej substancji zabytkowej, ale też propozycji jej utrzymania i rozwoju zdecydować może w przypadku tej grupy obiektów o ich przetrwaniu i zyskaniu nowych wartości.

Podjęcie działań mających na celu rekompozycję parku, połączoną z jego adaptacją do nowych funkcji z zachowaniem elementów pozwalających na przywrócenie wartości historycznych i wydobywanie wartości przyrodniczych tego obiektu, jest szansą na jego pełniejsze zaistnienie. Kreacja przestrzeni publicznej o wysokich walorach przestrzennych i funkcjonalnych pozwoli na zachowanie zarówno tradycji miejsca, jak i spełnienie oczekiwań dotychczasowych oraz potencjalnych użytkowników.

Literatura

- [1] Barciński M., *Przemysł włókienniczy w procesie zespalandia się polskiego gospodarstwa narodowego*, Przemysł i Handel, 1918–1928, Warszawa 1928.
- [2] Kimic K., *Stan zachowania i użytkowanie polskich parków publicznych XIX wieku*, [w:] *Przyroda i miasto*, t. VIII, red. J. Rylke, Wyd. SGGW, Warszawa 2006, 39-50.
- [3] Kimic K., *Wartości parków publicznych XIX wieku*, mps pracy doktorskiej wykonanej pod kierunkiem prof. dra hab. E. Bartmana, Katedra Architektury Krajobrazu WOI AK SGGW, Warszawa 2003.
- [4] Koszutski F., *Nasz przemysł wielki na początku XX stulecia. Obraz statystyczno-ekonomiczny*, Warszawa 1905.
- [5] *Lokalny Program Rewitalizacji miasta Marki na lata 2005–2013*, http://bip.marki.pl/pl/bip/px_0150_2009_270.pdf (dostęp: 15.06.2010).
- [6] Łoza S., *Słownik architektów i budowniczych Polaków oraz cudzoziemców w Polsce pracujących*, Warszawa 1954.
- [7] *Miejscowy Plan Zagospodarowania Przestrzennego Marki II*, Uchwała Nr XXXV/404/2002 Rady Miasta Marki z dnia 24 kwietnia 2002 r. w sprawie miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego miasta Marki II, http://bip.marki.pl/pl/bip/uchwaly/2002_rok/uchwala_404_2002 (dostęp: 15.06.2010).
- [8] Paciorek Z., *Marki – dzieje, tradycja, kultura*, Wyd. POKZAL, Marki 2004.
- [9] Puś W., *Przemysł włókienniczy w Królestwie Polskim w latach 1870–1900*, Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Łódzkiego, seria I, nr 5, Łódź 1976.
- [10] Starożyk J.J., *Nowa fabryka sukna i kortów pod Warszawą*, Tygodnik Ilustrowany, 37/1883.
- [11] Waligóra B., *Bój na przedmieściach Warszawy w sierpniu 1920 r.*, Warszawa 1934.
- [12] Wartalska E., *Fabryka i osada fabryczna w Markach w latach 1883–1945*, Kwartalnik Historii Kultury Materialnej, 4/1987, Instytut Archeologii i Etnologii PAN, Warszawa 1987, s. 647-672.
- [13] Wartalska E., *Marki. Fabryka wraz z osiedlem przyfabrycznym*, Dokumentacja historyczno-urbanistyczna wykonana na zlecenie Stołecznej Pracowni Dokumentacji Dóbr Kultury, nr inw. N176B, Archiwum Zakładowe Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Warszawie, Warszawa 1985.
- [14] Woźniak A., Kimic K., *Koncepcja rewaloryzacji i adaptacji Parku Miejskiego w Markach*, Opracowanie badawczo-projektowe wykonane na zlecenie Wydziału Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej Urzędu Miasta Marki, Warszawa 2013.